

דבדי הספד שנישאו בהלווייתו של פרופ' מאיר בניהו. ירושלים, ב אייר תשס"ט (26-04-2009)

בשבילי כחוקר קבלה מאיר בניהו הוא ים של ידע. אם מבקש אתה לעסוק באחד מחכמי ישראל באלף הששי לבריאת העולם, קודם כל תחפש בכתבי מאיר בניהו, ובמיוחד אם אתה מתעניין במרכזי הקבלה החשובים בארץ ישראל או באיטליה, בחוגי הרמ"ק והאר"י, הרש"ש והרמח"ל, בתנועה המשיחית השבתאית ועוד ועוד. אצל בניהו בוודאי תמצא חומר רב על נושא המחקר שלך, על החכם ותולדותיו, על קשריו עם חכמים אחרים, ובמיוחד על ספריו, על כתבי היד שהשאיר אחריו (או יותר נכון: כתובי היד, כפי שבניהו הקפיד לומר, בשם בנו), ולעיתים גם גופי טקסט חשובים שבניהו פרסם מכתבי יד אלה. אם חיפשת ולא מצאת, היה עליך לשאול אותו, בימים שעדיין היה בבריאותו, ואז יש להניח שהוא כבר היה מפנה אותך לאחד מכתביו, כי בתחומים אלה אין סוף למה שנמצא אצל בניהו. אינני מכיר חוקר שכתב יותר ממנו, וגם היום מוסיפים ומתגלים לי מחקרים של בניהו שלא ידעתי עליהם. כמות עצומה כתב בניהו, ובכל זאת היה חסכן במלים, וכתביו מכילים רק עובדות מוצקות וחשובות.

ועם זאת, כתבי בניהו אינם יבשים. הקורא בהם ימצא קרבה מיוחדת בין החוקר, מאיר בניהו, לבין החכמים שאותם חקר, עד שהוא נראה כמעט אחד מהם, ולכן הוא מבין אותם כל כך טוב. במחקרי בניהו אין אפולוגטיקה ואידיליזציה, הוא איננו מסתיר את החולשות האנושיות של החכמים הקדומים, אבל הקורא במחקרים אלה מוצא בעצם הסגנון והרוח, הדומים לסגנונם ולרוחם של מושאי המחקר, אהבה וקרבה אמיתית אל חכמי הדורות. ארץ ישראל היהודית של המאה השש עשרה והשבע עשרה, קמה בהם לתחייה לנגד עיניך, כמות שהיא. ומאיר בניהו עצמו, נראה לך בהם כחכם ארץ ישראלי הצועד בעיקבות קודמיו, אולי דומה קצת לחיד"א, מהגדולים והמעניינים שבחכמי ארץ ישראל, בן המאה הי"ח, שהיה גם ביבליוגראף חשוב, ובניהו האיר לנו את אישיותו.

בניהו היה חוקר אקדמי מובהק, מחשובי תלמידיו של פרופ' גרשם שלום ז"ל, שהיה גם מורי שלי, מגדולי מדעי היהדות יוצא גרמניה ואוניברסיטאותיה. בניהו היה נאמן למורו זה והלך בעיקבותיו מבחינות רבות, ויחד עם זאת הוא גם נצר נאמן לשושלת מפוארת של חכמי בבל, ובנו של הראשון לציון הרב נסים זצ"ל (לזכרו של אביו כתב בניהו גם ספר הלכתי מופלא על דיני אבלות). שני כיוונים אלה מתמזגים לאחד באישיותו ובכתיבתו, וחיים יחד בשלום

מופלא זה עם זה. לפיכך היה בניהו בשבילי לא רק אנציקלופדיה של ידע ועזר חיוני שאי אפשר בלעדיו, אלא גם סמל לדבר חשוב ביותר בחיי: דוגמה ומופת לכך שייתכן מחקר מדעי בתחום היהדות שאינו מנוכר למושאו; שהמחקר האקדמי יכול להיות גם הוא תלמוד תורה במובן השורשי של המילה. אני מקווה שבניהו השאיר אחריו לא רק מורשת מפוארת של מחקרים חשובים בלי שיעור, אלא גם מורשת זו: אפשרות החיבור בין שתי האסכולות הללו, שכל אחת מהן בלא השנייה אכן חסרה הרבה. מכאן יצמחו גם תלמידי חכמים שמחזיקים באמת המידה האקדמית הקפדנית, וגם חוקרים אוניברסיטאיים שבעיניהם היהדות היא חיינו ואורך ימינו.

עד כאן דברי ההספד שנישאו בהלוויה, ועתה אביא דוגמאות לפועלו של בניהו מתוך שניים מספריו: בספרו על ספר תולדות האר"י חקר בניהו את ספרות השבחים, הספרות הביוגראפית וההגיוגרפית שכתבו תלמידי האר"י על רבם. זו ספרות עזת ביטוי וחיוניות, שיש לה ערך עצום, מפני שהתודעה העצמית ודמות המקובל הם חלק עיקרי של תורת הקבלה גופה, וספרות השבחים הלוריאנית היא היסוד לסוגה זו, שפרחה מאז בקבלה ובחסידות. בניהו פרסם בספרו במהדורה מדעית מאירת עיניים את הנסחים העיקריים של ספרות זו, בירר בקפדנות את היחס ביניהם, והגיע למסקנה שאגדת האר"י נוצרה כבר בסמוך לפטירתו, מוקדם ממה שחשבו, שכן החיבור המכונה 'ספר תולדות האר"י' קודם, לפי מסקנותיו של בניהו, לאיגרות בשבח האר"י שנשלחו מארץ ישראל בתחילת המאה השבע-עשרה. בעקבות פרסום ספרו של בניהו נמצאו אומנם גם מי שחלקו על דעה זו, אבל הבירור היסודי והממצה בספר זה נותר כיסוד לכל דיון בנושא. בניהו אף צירף בספרו את דברי ספרות השבחים על החכמים הנזכרים בהם, לידיעות על אותם חכמים שנמצאו לו ממקורות אחרים, ובכך עלה בידו לברר גם את ערכה של ספרות השבחים מבחינה היסטורית, כלומר את נקודות הפגישה של המיתוס והמציאות הארצית.

ספרו של בניהו השבתאות ביוון הוא אוצר ידיעות שאין כדוגמתו על אודות התנועה המשיחית השבתאית. תוכנו של הספר חורג הרבה מכותרתו הצנועה 'השבתאות ביוון' (ולא כל שכן מן הכותרות האחרות של ספר זה: ספונת כרך יד, וספר יוון כרך ד), שכן עוסק הוא באופן אינטנסיבי גם בשבתאות במקומות אחרים, ובמיוחד באיטליה. הספר מכיל בירורים מפורטים ביותר על תולדות השבתאות אישיה וכתביה, שנדלו ממקורות ראשוניים, כתבי יד שרובם נחקרו לראשונה בידי בניהו, וכל מחקר בתחומי השבתאות צריך להתבסס על ספר זה, כפי

שנוכח אני לדעת בעבודתי שוב ושוב. כאן התפרסמו גם שירים וכתבים שבתאיים חשובים מאין כמותם, ובתוכם מכתב השבח השירי-קבלי שכתב נתן העזתי, נביא השבתאות, אל שבתי צבי משיחו. מכתב זה הוא מסמך ספרותי ואנושי אדיר, ועדות מפתח גם על גודל אישיותו של נתן ועל כוחו בשירה ובקבלה, וגם על היחסים העמוקים המסובכים והדיאלקטיים ששררו בין האישים שמבין שניהם נולדה השבתאות, התנועה שזעזעה את תולדות ישראל.